

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд „Амфорите от територията на България (VII–XIV в.)” на Евелина Петрова Тодорова
за получаване на образователната и научна степен „ДОКТОР”
Рецензент: Людмила Дончева-Петкова, професор, доктор на историческите науки

Известно е, че керамиката и нейното видово разнообразие е онзи дял от работата на археолозите, който винаги ги вълнува, тъй като е най-масовият материал от почти всички епохи. Нейното проучване е свързано с много труд – разкриване при разкопки, издирване в депа, музейни фондове и експозиции, изготвяне на графична и фотодокументация, систематизиране, съпоставяне, консервиране.

Дисертационният труд на Евелина Тодорова е посветен само на един вид средновековни керамични съдове – на амфорите, но за дълъг период – от VII до XIV в. Темата е сполучливо избрана, тъй като тези съдове, дело на византийски ателиета, като че ли стоят извън обсега на археологическите проучвания у нас (разбира се, като се изключат византийските амфори до VII в.). Разглежданите амфори, както става ясно от изследването, са значително количество, предлагат разнообразни и ценни сведения, а откритите при археологически разкопки, в добре очертани пластове и сполучливите аналогии от съседни страни ги превръщат до голяма степен в датировъчен материал.

Дисертационният труд се състои от две части – Текст и Каталог в размер на 472 страници. Първа част – 256 страници включва увод, осем глави, заключение, списък на използваната литература, приложения (27 илюстрации и 13 карти). Във втората част в размер на 216 страници са представени 392 каталожни номера (258 амфори, 55 печата, 8 дипинта, 71 графита) и 107 таблици с графични и фото изображения.

Е. Тодорова аргументирано обяснява избора на темата и ясно формулира целите: да се въведе в научно обръщение един недостатъчно изследван материал, да се проследи приемствеността с късноантичните амфори, да се установят причините за териториалното и хронологическо разпределение на амфорите от днешните български земи, да се проследи търговската политика на Византия и мястото на днешните български земи. Ясно са формулирани и задачите: да се характеризират амфорите, да се изготви типология и се съпоставят с аналогични материали от съседни страни, да се направи опит за стесняване на хронологическите граници на отделните типове и варианти, да се изготви каталог, да се картират находките, като се проследи териториалното им разпространение, да се очертае хронологическият и териториалният обхват.

Както става ясно от изложението и каталога, Е. Тодорова е участвала в разкопки, събрала е материал от редица музеи в страната, изследвала е 258 цели и в различна степен на съхраненост амфори. В повечето случаи целите амфори са без точни данни за местопроизхода, но с основание са използвани, за да се определят морфологическите характеристики на типовете и вариантите. Внимание е отделено на по-добре запазените фрагменти, особено на произхождащите от добре датирани археологически комплекси. Специализацията ѝ в Австрия, където е използвала богатите библиотеки с неизвестни у нас издания, знанието на гръцки език, работата ѝ в Гърция, в музеите и техните фондове ѝ помагат да съпостави материала от България и да го представи на съвременен високо ниво.

В процеса на работа върху дисертационния труд са използвани различни методи – типологически, формален, сравнителен, контекстуален, картографски, исторически анализ.

Приносите на труда могат да се изтъкнат в следните точки:

1. Направен е обзорец преглед на известните до момента публикации на византийските амфори от периода VII–XIV в. Посочени са слабостите и постижения на редица автори. Този преглед започва от римско-

византийските амфори, публикувани в самия край на XIX в. от Х. Дресел, следват амфорите от разкопките в квартала Мангана в Истанбул, публикувани от Р. Дьоманжел и Е. Мамбури, проучванията на руски и украински археолози в Северното Черноморие, на румънски и гръцки амфоролози, както вече е въведен този термин. Сред съвременните автори изпъква името на турската изследователка Н. Гюнсенин. Благодарение на Е. Тодорова ние научаваме за редица трудове на Гюнсенин, които са неизвестни у нас, за защитената ѝ през 1990 г. дисертация и направената типология, за редица ценни нейни постановки. На Дж. Хейс се дължи обнародването на керамичните, сравнително точно датирани комплекси от Сарачхане в Цариград, на П. Артър – на амфорите от Италия. За мен беше интересно да узная имената и на други автори и особено за дейността на Института по подводна археология към Тексакския университет. Защото освен известните материали от потъналия кораб при Ясъ Ада, научаваме и за корабите при Бозбурн (IX в.) и Сарче Лиманъ (30-те години на XI в.), които предоставят важна информация за формата на керамичните съдове, за съдържанието на амфорите, за мерните системи, търговските пътища и икономически взаимоотношения. Ценна е информацията от проучените чрез разкопки кораби от Теодосиевото пристанище на Константинопол.

2. Направена е пълна характеристика на амфорите, като са разгледани въпросите за наименованието им през Средновековието, формите, начините на направа, запечатването, предназначението – първично за пренасяне на насипни земеделски продукти, вторично – за запълване на надсводовите и подкуполните пространства на църквите и на други сгради със сложен архитектурен план, както и използването на повредените съдове за различни нужди в домакинствата. Подробно е описано подреждането на амфорите в корабите. Допуска се, че

промяната на корабните конструкции е довела до промяна във формата и размерите на тези съдове.

3. Основният принос на дисертационния труд е направената типология и датировка на византийските амфори от България. Обособени са 20 различни типа, които са определени въз основа на морфологическите характеристики – форма на тялото, профил на устийния ръб, оформяне на дъното, на дръжките. Датирването е извършено благодарение на съдове, открити в ясна археологическа среда и на аналогии от публикуваните материали. При някои типове са установени вариантни различия, дължащи се на различия в устията, поставянето на дръжките и т.н. Особено внимание е отделено на амфорите от тип VIII, както и на тип X с техните три варианта, които са най-разпространени у нас и, които с основание са свързани с византийската реконкиста. Повече внимание е отделено и на амфорите от тип XIX. Тодорова стига до извода, че най-ранни са амфорите от тип I, за които предполага, че имат егейски произход. Смуцава обаче все още твърде широката датировка – края на VII–X в. За амфорите от тип II–VI, които са от VIII–IX в. е отбелязано, че са близки по между си и вероятно имат един и същ произход – от ателиетата по южния бряг на Таврика. Отбелязано е също, че амфорите от тип I–VI се явяват продължители на късноантичните тип LR1 и LR2, което логично довежда дисертантът до извода, че между късноантичните и средновековните не съществува рязко прекъсване. Втора група образуват амфорите от тип VIII–XVI, които се датират от X до края на XI – самото начало на XII в., с изключение на слабо разпространения тип IX, датиран през IX–XI в. Установено е, че производственият център на амфорите от тип VIII се е намирал на северния бряг на Мраморно море. Към трета група са причислени съдовете от тип XVIII–XX, от периода XI до XIV в., като произходът на тип XVII е свързан с Южна Италия и Адриатическо море. Прави впечатление обаче, че амфорите от тази група са с доста

широк хронологичен обхват – тип XVII се датира XI–XII в., тип XVIII и XIX – в XII–XIV в., а тип XX – в XIII–XIV в. Броят на амфорите през XII–XIV в. намалява, което се обяснява със заместването им с дървени бурета.

4. Е. Тодорова обръща внимание и на поставените върху амфорите печати, дипинти и графити. Описано е как става нанасянето на печатите, употребяваните метални и глинени щампи/матрици, техните форми, местата на печатите в съдовете, при кои типове присъстват, и това, че представляват отделни букви, монограми, буквени съкращения или знаци. Проследени са разнообразните мнения за функциите както на печатите, така и на дипинтите, на графитите, като са застъпени и собствени становища. Изтъкнато е, че от тях се добива ценна информация за грамотността на населението, за използваните пътища и районите на разпространение, за организацията на византийската икономия и търговия.
5. В труда на Е. Тодорова са представени важни описание за пренасяните в амфорите стоки – течни и твърди продукти, най-често вино и зехтин. Привлечени са данни от писмените извори, от разкопките на потъналите кораби, от епиграфски паметници и наблюдения на други автори. Докторантът свързва значителното присъствие на амфори от тип VIII и X в укрепените селища по Долен Дунав с доставки за войсковите подразделения и със снабдяването на местните пазари със стоки. Покритите със смола стени на съдовете от тип VIII според нея напомнят за пренос на вино, докато фуниевидните устия на тип X подсказват, че са били по-подходящи за преливане на зехтин. Искан да отбележа, че в Плиска двата типа се срещат често, дори в една от сградите, които проучвам – едни до други. За пренасяне на вино са служили и амфорите от тип II–VI, XVIII, XIX. Интересни данни за съдържащите се в амфорите продукти са извлечени от потъналите кораби. Благодарение на извлечените данни се добива представа за

употребяваната храна, напитки, за нефта превозван от Северното Черноморие и използван за осветление, лекарство, като основна съставка на гръцкия огън.

6. Отделено е внимание и на вместимостта на амфорите в резултат на изследването на обемите по математически и практически начин. Посочени са редица примери на измервания на амфори от кораба Серче Лиманъ, от Музея по подводна археология в Бодрум и др. За съжаление поради фрагментираното състояние или поради това, че са реставрирани, че са с наледи от миди и пясък вместимостта на амфорите от България не е измервана.
7. Не са пропуснати и производствените съоръжения. Е. Тодорова с основание отбелязва, че за сега няма данни (не са открити работилници и пещи) за производство на амфори по нашите земи. Затова тази част от дисертацията е разработва въз основа на чужди изследвания. Направен е преглед на известните керамични ателиета и по-точно на откритите пещи в Италия (Отранто, Кампания, на пещите и бракуваната продукция в Неапол, Мизенум, о. Исхия). Въз основа на петрографски анализи на глините, се предполага наличие на керамични ателието на о. Крит. Коментирани са производствените съоръжения и пещи в Таврика. Предполага се, че през VII–XIV в. са произвеждани амфори в Ефес. Производствен център през XI–XIII в. е локализиран на северния бряг на Мраморно море, край античния Ганос. Интересно е, че там няма залежи от глина и затова се допуска, че суровината е докарвана от континента. От околностите на Ганос са и амфорите от потъналия кораб край Серче Лиманъ.
8. Особено внимание и интерес предизвиква VIII глава, в която са разгледани амфорните находки в контекста на политическите и икономическите събития в районите на Средиземно и Черно море през VI – средата на XV в. (тук хронологическият обхват е удължен). Въз основа на амфорния материал е направен сполучлив опит да се

установят търговските взаимоотношения в района през различни периоди. Е. Тодорова установява, че амфорите са концентрирани в райони, разположени близо до важни търговски пътища, свързващи средиземноморския свят с Далечния изток, и промените в тяхното разпространение отразяват и промените на тези пътища.

Тази глава е особено важна, защото се вижда каква реална информация предоставя амфорният материал за икономическата и политическа история на средиземноморския свят през целия дълъг период от VI до XIV в.

Втората част на дисертационния труд е направена с вещина и старание. Каталогните номера както на амфорите, така и на печатите, дипинтите и графитите са старателно подредени и са съпроводени със прецизни графични рисунки за всеки от тях. А цветните фотоси най-точно доближават до формата, цвета и състава на глината всеки съд и печат в каталога. Съпоставянето на графичните рисунки и цветните фотоси позволява на читателя да добие пълна представа за разглежданите типове.

По темата на дисертацията са написани четири статии – две на български и една на английски и една на франски език. Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертационния труд.

Върху този труд Е. Тодорова работи няколко години, в резултат на което е извлякла всичко, което предлага амфорният материал от територията на България. Тя се вслушва в съветите, ние с нея сме коментирали някои факти и затова не мога да отправя съществени бележки. Само искам да посоча, че крепостите по Долен Дунав не са възстановени в началото на XI в. (с. 153), а животът в повечето от тях е установен още през езическия период на Първото българско царство. Един въпрос беше коментиран при вътрешната защита. Както стана ясно докторантът свързва амфорите от края на X–XII в. по Долен Дунав, Североизточна България и Добруджа с наличието на военни

гарнизони. Впечатлява обаче голямото количество амфори в Плиска и Преслав, които не само, че вече не са столични центрове, но са отдалечени, особено Преслав, от Черно море и Дунав. Аз имам най-добри впечатления от Плиска, където, както посочих, съм откривала амфори от тип VIII и X. Това е време, когато България е под византийска власт и ние не знаем дали в тези вътрешни градове е имало гарнизони, но със сигурност е съществувала византийска администрация, за което говорят многобройните печати. Но не само администрацията, а и обикновеното цивилно население в първата половина на XI в., както показват разкопките в комплекса, който проучвам недалеч от южния сектор на западната крепостна стена (там администратори със сигурност не са живели) и от едно жилище във Външния град, проучено от българо-немската експедиция, е ползвало амфори. Това население е ползвало и разнообразна друга византийска битова керамика – паници, гърнета, стомни, кани, делви. Малкото амфори на юг от Стара планина с основание се обяснява с доставки на храни за местното население. Аз съм склонна да смятам, че ограниченото им присъствие се дължи на по-слабите проучвания (защото в Капитан Андреево амфори има) и на трудните пътища за снабдяване с тези общо взето големи и чупливи съдове. При публикуване на труда за печат, което препоръчвам, е желателно заглавието да се допълни с думата „византийски”, тъй като у нас са известни няколко амфори, чието българско производство е сигурно.

В заключение искам да изтъкна, че дисертационният труд е сполучливо научно изследване, което ще ползва всеки, който се докосне до средновековните амфори, защото ще се запознае с богатата литература, с предложената типология и хронология на амфорите от VII до XIV в., с представените върху тях печати, дипинти, графити, със съдържанието на амфорите, производствените центрове и дори с корабните конструкции, предназначени да превозват определени типове

съдове. Дисертационният труд е пример как при съсредоточаване на вниманието само върху един вид средновековни съдове може да са добие най-цялостна и пълна представа, да се достигне до високо съвременно научно ниво.

Затова с убеденост препоръчвам на Научното жури да гласува на Евелина Петрова Тодорова да бъде присъдена образователната и научна степен „Доктор”.

05.04.2012 г.

Рецензент:
/проф. Л. Дончева/